

30-lecie Stowarzyszenia Naukowców Polaków Litwy (SNPL) – refleksje byłych Prezesów:

- 1. Prof. dr hab. Romuald Brazis (1989–1998)**
- 2. Dr hab. Jarosław Wołkonowski (1998–2011)**
- 3. Prof. dr Bogusław Grużewski (2011–2014)**
- 4. Prof. dr Henryk Malewski (2014–2020)**

*„Mierz siłę na zamiary,
Nie zamiar podług sił!”¹*

Wprowadzenie

Chociaż w ciągu minionych dziesięcioleci informacje o działalności Stowarzyszenia Naukowców Polaków Litwy wielokrotnie pojawiały się w mediach polskich, litewskich, a nawet innych krajów, ukazało się drukiem w wydawnictwach zwartych kilka przeglądowych artykułów na ten temat², lecz wszystkie one miały charakter wycinkowy i nie dawały całościowego przeglądu procesów dotyczących funkcjonowania Stowarzyszenia, jego osiągnięć i niezrealizowanych zamiarów. W jubileuszowym 20. tomie „Rocznika SNPL” pragniemy, przynajmniej częściowo, wypełnić tę lukę i przedstawić dotąd mało znane szczegóły dotyczące powstania jedyne go stowarzyszenia naukowców Polaków za wschodnią granicą Rzeczypospolitej Polskiej oraz problemy związane z jego działalnością. Swoimi refleksjami na ten temat podzielił się wszyscy dotychczasowi prezesi Stowarzyszenia.

Każdy jubileusz wywołuje pewne refleksje, zmusza do oceny drogi, którą przeszła organizacja, w tym wypadku – Stowarzyszenie Naukow-

¹ Mickiewicz Adam, *Pieśń Filaretów*, [https://pl.wikisource.org/wiki/Pieśń_Filaretów_\(1916\)](https://pl.wikisource.org/wiki/Pieśń_Filaretów_(1916)).

² Malewski Henryk, *Działalność naukowa Stowarzyszenia Naukowców Polaków Litwy w latach 2014–2016*, „Biuletyn Historii Pogranicza”, nr 16, Białystok, 2016, s. 107–128; Malewski Henryk, Brazis Romuald, Wołkonowski Jarosław, Grużewski Bogusław, *Stowarzyszenie Naukowców Polaków Litwy (SNPL) – samoidentyfikacja i konsolidacja polskiej społeczności naukowej na Litwie*, [w:] *Inteligencja polska w świecie*, red. Zygmunt Kolenda, Hubert Chudzio, Dorota Praszalowicz, Polska Akademia Umiejętności, Kraków 2018, s. 127–144; Grużewski Bogusław, Ilgiewicz Henryka, *Polska nauka na kresach. Stowarzyszenie Naukowców Polaków Litwy kontynuatorem tradycji Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie*, „Annales Collegii Nobilium Opolienses”, 7, 2018.

ców Polaków Litwy (SNPL). Na tle wielu pozarządowych organizacji na Litwie Stowarzyszenie to jest organizacją specyficzną, łączącą w swoich szeregach osoby, które w zdecydowanej większości są trwale zintegrowane ze strukturami naukowymi Litwy. Większość jego członków pracuje bowiem na uczelniach litewskich lub w innych instytucjach naukowo-badawczych, a ich dorobek naukowy wzbogaca osiągnięcia nauki litewskiej³. Ponadto naukowców Polaków z Litwy w naturalny sposób przyciąga Polska i jej nauka, co jest uzasadnione nie tylko ze względów językowych, ale też z poczucia wspólnoty kulturowej, historycznej oraz emocjonalnej. Trzeba podkreślić, że dzięki łączeniu naukowców Polaków SNPL ma dodatkową bardzo ważną misję – popularyzowanie nauki wśród polskiej młodzieży na Litwie i zachęcanie najbardziej zdolnych jej przedstawicieli do wybierania ścieżki naukowej, **gdyż każda mniejszość narodowa może istnieć i prężnie się rozwijać tylko wtedy, kiedy potrafi wypromować swoje elity, wśród których ważne miejsce muszą zajmować naukowcy**. Kwestia formowania się (lub *formowania*) elit każdej mniejszości, w tym i mniejszości polskiej na Litwie, nadal jest bardzo ważnym czynnikiem jej przetrwania. Druga wojna światowa i nowe powojenne realia geopolityczne spowodowały, że Wileńszczyzna jako region została wcielona do ZSRR (w większej części do Litewskiej SRR, w mniejszej – do Białoruskiej SRR). W latach 1940–1959 Polacy na Wileńszczyźnie byli poddani okrutnym represjom dwóch reżimów totalitarnych. Ich skutkiem były wywózki w głąb Związku Radzieckiego, niemieckie obozy zagłady, fizyczna eksterminacja wielu Polaków aż po powojenną repatriację, zwaną ekspatriacją (w oficjalnych dokumentach spotykamy też określenie tego procesu, jako „transfer ludności”). W wyniku tych procesów mniejszość polska na Litwie⁴ praktycznie została pozabawiona nie tylko inteligencji, ale też bardziej aktywnej i świadomej

³ Warto też podkreślić, że mamy niemałą grupę naszych członków pochodzących z Wileńszczyzny, którzy od dłuższego czasu mieszkają i pracują poza Litwą. Większość z nich pracuje w Polsce, ale są też osoby, które czasowo lub już na stałe powiązały swoje życie z innymi krajami. W Meksyku mieszka i pracuje prof. Zbigniew Oziewicz (w grudniu 2020 r. dotarła do nas smutna wiadomość o śmierci prof. Zbigniewa Oziewicza), w Niemczech – dr Liliana Narkowicz. W Stowarzyszeniu mamy też kilka osób, będących obywatelami Polski, którzy ze względów rodzinnych i autentycznego zaangażowania się w sprawy Polaków na Wileńszczyźnie wyraziło chęć wstąpienia do SNPL.

⁴ Pod nazwą „Wileńszczyzna” rozumiemy tylko tę jej część, która znajduje się w obecnych granicach Republiki Litewskiej.

swego pochodzenia części społeczności wiejskiej oraz, mówiąc językiem współczesnym, miejskiej klasy średniej. Po II wojnie światowej, po usunięciu z nowo zdobytych terenów (w tym i z Wileńszczyzny) najbardziej „niepewnego” elementu, władze ZSRR przystąpiły do indoktrynacji pozostałej części społeczeństwa. Według planów władz radzieckich pozostała na Wileńszczyźnie część społeczności polskiej nie tylko miała być poddana komunistycznej indoktrynacji i pracować na rzecz nowego reżimu, ale też miała być swego rodzaju przeciwwagą dla ludności litewskiej na tych terenach. To spowodowało, że na Wileńszczyźnie władze sowieckie pozostawiły sieć szkół z polskim językiem wykładowym (co absolutnie nie znaczy, że Polacy nie walczyli o polskie szkolnictwo), ale te szkoły miały funkcjonować jako placówki wychowujące polską młodzież w duchu wierności „zasadom leninizmu i stalinizmu”. Procesy indoktrynacji komunistycznej na Wileńszczyźnie nie spełniły oczekiwań ideologów moskiewskich, o czym świadczą dane statystyczne. Wynika z nich, że zarówno w partii komunistycznej, jak i w organach administracji publicznej oraz strukturach represyjnych Polacy na Litwie stanowili kilkakrotnie mniejszy odsetek niż średnia krajowa. Po dojściu do władzy w ZSRR Michaiła Gorbaczowa następuje osłabienie ideologicznej presji centrum i rozpoczynają się ruchy odśrodkowe, w republikach związkowych świadomość narodowa Litwinów, Estończyków, Gruzinów i innych narodów staje się realnym czynnikiem politycznym. Litwa należała do tych republik ZSRR, w których te procesy następowały bardzo szybko. Na tle litewskiego odrodzenia narodowego Polacy na Litwie także zaczęli formułować swoje postulaty oraz zakładać różnorodne organizacje i stowarzyszenia. **14 kwietnia 1989 roku** zostało założone Stowarzyszenie Naukowców Polaków Litwy. Po kataklizmie wojennym i powojennych tragicznych losach, jakie spotkały Polaków na Wileńszczyźnie, do dzisiaj wśród nich odsetek osób z wyższym wykształceniem w porównaniu z innymi grupami narodowymi jest nadal jednym z najniższych w kraju⁵.

Niżej, w kolejności chronologicznej, są zamieszczone wspomnienia każdego z byłych Prezesów Stowarzyszenia.

W ubiegłym roku obchodziliśmy jubileusz 30-lecia SNPL, a w bieżącym roku wydajemy jubileuszowy 20. tom „Rocznika SNPL”. Jednym

⁵ Na stronie internetowej Filii UwB w Wilnie jest dostępna tabela „Poziom wykształcenia mniejszości narodowych na Litwie”, opracowana na podstawie danych Departamentu ds. Statystyki Republiki Litewskiej. Zob.: <http://www.uwb.lt/historia/>.

z niezrealizowanych zadań Stowarzyszenia w kadencji 2017–2020 było opracowanie i wydanie książki na 30-lecie SNPL, w której w zwartej formie można by było prześledzić: genezę i pierwsze lata jego intensywnej działalności (zgodne z mottem zaczerpniętym z *Pieśni Filaretów* Adama Mickiewicza); kolejne niełatwe lata poszukiwań własnej tożsamości, miejsca w życiu społecznym na Litwie; próby nawiązania współpracy oraz stosunków bilateralnych z odpowiednimi organizacjami pozarządowymi i uczelniami na Litwie, w Polsce oraz innych krajach; plany i próby utworzenia uczelni polskiej na Litwie (gdyż poziom wykształcenia Polaków na Litwie był tragicznie niski i wynosił zaledwie 50% średniej krajowej); wieloletnie perypetie z nieuznawaniem przez władze litewskie Uniwersytetu Polskiego w Wilnie; utworzenie w 2007 r. Filii uczelni polskiej w Wilnie, które było wynikiem wysiłku wielu ludzi dobrej woli oraz aktywnego współdziałania władz polskich i litewskich; dążenie do konsolidacji potencjału naukowego Polaków na Litwie oraz promowanie nauki w lokalnej społeczności polskiej; problemy i perspektywy rozwoju SNPL na najbliższe lata...